

**ІСТОРІЯ УКРАЇНИ У ЗМІСТІ ШКІЛЬНИХ ПРОГРАМ З ІСТОРІЇ
(кінець 50–70-х рр. XX ст.)**

Вивчення історії своєї країни є одним із важливих чинників формування національної свідомості народу. В кожній союзній республіці, в тому числі і УРСР, проводилися дослідження не тільки специфічних для неї аспектів вивчення місцевої історії, але і загальних проблем, які направлені на розроблення системи викладання історії союзної республіки в єдиному курсі історії СРСР. Заходи, які проводилися методистами та вчителями-істориками сприяли підвищенню рівня викладання історії Української РСР в курсі загальної історії в школі.

Наприкінці 50-х – в першій половині 60-х рр. XX ст. вагомого значення для загальноосвітньої школи набувало оновлення її змісту навчання відповідно до прийнятих державних документів про школу. Деякі вимоги повністю відповідали тогочасним принципам і критеріям відбору змісту освіти, які були визначені видатними педагогами – Ю. К. Бабанським, Л. П. Бушиком, Ф. П. Коровкіним, І. Я. Лернером, М. Н. Скаткіним, О. І. Стражевим.

У визначений період основну увагу методисти-історики приділяли проблемам удосконалення змісту історії УРСР у шкільних програмах – В. М. Галузінський, Н. П. Гузик, В. А. Дядиченко, В. Заруба, М. М. Лисенко, Ф. С. Лось, Г. Підлуцький, В. С. Спицький, П. Л. Уховська.

Проте, у вітчизняній педагогіці не було достатньо висвітлено питання розвитку національного компоненту у шкільних програмах з історії.

Мета статті – здійснити аналіз змісту історії України у шкільних програмах з історії кінця 50–70 рр. XX ст.

Верховна Рада СРСР з 1959 р. запровадила загальну обов'язкову восьмирічну освіту [2, с. 561]. Водночас відбулася перебудова викладання історії на основі принципу концентризму. Тому у відповідності з постановами ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР та ЦК КП України і Ради Міністрів Української РСР про зміни у шкільному викладанні історії у VII–X класах шкіл нашої республіки вивчався єдиний курс історії СРСР і УРСР. В цьому курсі історії частково висвітлювалася історія Української РСР. Завдання вчителя полягало в тому, щоб на конкретному фактичному матеріалі, викладеному в суворій хронологічній послідовності, учні опанували як спільні для всіх народів СРСР закономірності історичного розвитку, так і специфічні особливості історії України [4, с. 120].

Характерною особливістю курсу вітчизняної історії було те, що в ньому творчо поєднувалися викладання матеріалу історії СРСР з

конкретним матеріалом історії Української РСР. Зазвичай, матеріал з історії України подавався в хронологічній послідовності і вивчався після засвоєння відповідного періоду з історії СРСР. Оскільки матеріал з історії Української РСР розглядався як невід'ємна складова єдиного курсу історії СРСР [10, с. 24].

На сприйняття історії України негативно впливала заідеологізованість шкільних програм. Усе, що безпосередньо не сприяло досягненню окресленої мети вважалося зайвим. Звичайно, таке ставлення до змісту історичної освіти дуже мало сприяло загальному глибокому розумінню суті предмету історії. Але позитивні зрушення у змісті шкільних програм з історії УРСР все ж таки мали місце.

У першу чергу, було прописано кількість годин. Враховуючи концентричну систему викладання, на вивчення історії України у курсі вітчизняної історії відводилося 35 годин в VII–VIII класах [8, с. 6]. Таким розподілом користувалися до 1965 року. Після введення лінійної системи викладання відбулися значні зміни в структурі викладання з історії України. За передбаченим планом, який було складено методистами-істориками, на вивчення історії Української РСР в курсі історії СРСР щорічно виділялося по 17 навчальних годин в VII–X класах (разом 68 год.) [4, с. 121]. Це позитивно позначилося на вивченні теоретичного і фактичного матеріалу. Вчителі мали змогу поступово і детально пояснювати історичні події без зайвого дублювання у старших класах.

Із введенням лінійної системи викладання історії дещо змінилася структура програми. На змісті курсу УРСР це відбилося наступним чином – матеріал курсу історії України тільки доповнював загальні теми з історії СРСР. Наприклад, тема: «Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу» вивчалася в курсі СРСР, а такі питання як «Героїчна оборона Одеси, Києва, Севастополя», «Партизанський рух на Україні», «Визволення України від окупантів», розглядалися як допоміжні. При плануванні занять з об'єднаної теми вчитель керувався змістом програми з обох курсів, забезпечуючи розгорнуте висвітлення всього матеріалу з історії Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу [10, с. 27].

Розширювався зміст історії України у шкільних програмах також і за рахунок введення до них краєзнавчих тем. На уроках «Наш край» передбачалося вивчення яскравих фактів про героїчне минуле окремих регіонів України, їх бойове та трудове минуле [10, с. 28]. Таке планування давало можливість вчителю більше уваги звертати на вивчення історії України й виховувати почуття патріотизму до малої батьківщини. Зокрема, у програмі про це говорилося наступним чином: передбачався відповідний час на вивчення необхідного краєзнавчого матеріалу. Питання про доцільність використання цього матеріалу до тієї чи іншої теми, вирішував сам вчитель, виходячи із конкретного змісту краєзнавчого матеріалу [10, с. 26–27].

Позитивно впливало на становище історії України у шкільних програмах посилення уваги до міжпредметних зв'язків. Це давало можливість вчителям залучати до вирішення завдань навчально-виховного процесу значно більший обсяг матеріалу, пов'язаного з історією своєї батьківщини [7, с. 13]. На уроках історії в 4 та 7 класах розглядали питання розвитку Київської Русі. В свою чергу, на уроках літератури учні також мали можливість вивчати історичні події у творах видатних письменників. Наприклад, Нестор Літописець – «Повість минулих літ», О. Олесь – «Ярослав Мудрий», О. С. Пушкін – «Легенда про смерть Олега». У 8 класі на уроках історії України вивчали козацьку епоху, паралельно під час ознайомлення із творчістю П. Куліша, учні працювали над твором «Чорна рада». При вивченні найбільшої теми з історії української революції у 10 класі вчитель міг звернутися до твору Миколи Виговського «На українському святі свободи». Такі зв'язки між предметами позитивно впливали на більш глибоке розуміння учнями змісту історії України.

В основній частині програми матеріал з історії УРСР був представлений і окремими уроками з історії України, і в якості додаткового матеріалу при вивченні загальних тем з історії СРСР. Наприклад, окремим уроком розглядалася тема: «Українські землі XIV–XV ст.». А в темі «Книгодрукування. Іван Федоров на Україні» матеріал пов'язаний з нашою державою, виступав лише як додатковий до цієї теми [9, с. 43–44]. У цьому випадку, можна сказати, що історія України вивчалася, але її вивчення не забезпечувало цілісного уявлення учнів про історичні процеси, які відбувалися на Україні.

Починаючи із 60 років XX ст. йшов процес збагачення змісту історії України. Наприклад, більш змістовно розкривалися теми: «Боротьба народних мас України проти феодално-кріпосницького і національного гніту в XVI – першій половині XVII ст.», «Визвольна війна українського народу. Возз'єднання України з Росією», «Посилення феодално-кріпосницького гніту та визвольна війна українського народу в XVIII ст.» та інші [9, с. 44, 47].

Значно більше уваги почали приділяти у програмі темам розвитку культури України. Наприклад, у 1959 навчальному році у VII класі урок: «Розвиток культури України в XIX ст.» був представлений однією темою, а вже у 1962 році програма ділить цю тему на дві: «Розвиток української культури в першій половині XIX ст.» та «Розвиток української культури другій половині XIX ст.». Це давало можливість систематично і цілеспрямовано знайомити школярів із розвитком наукової думки, техніки, мистецтва на Україні [3, с. 58].

Події XX ст. у програмі були представлені з позиції більшовицької історії та не передбачали вивчення яких-небудь окремих питань з історії України. Наприклад, тема «Лютнева буржуазно-демократична революція в Росії» розкривала лише одне питання з історії нашої республіки: «Утворення буржуазно-націоналістичної Центральної ради на Україні»

[9, с. 55]. На тему з історії СРСР «Вступ СРСР в період розгорнутого будівництва комуністичного суспільства» програма виділяла 8 годин, а на історію УРСР – виділялося лише два питання: «Перспективи розвитку господарства і культури в Українській РСР і в рідному краї (області, районі) у семиріччі» та «Успіхи у розвитку економіки, науки, техніки і культури в Українській РСР» [9, с. 55, 66–67]. Весь зміст програми складала подія загальної історії для всіх народів. Така ситуація заперечувала необхідність національного виховання, національної духовності і культури. Політика держави принципово замінювала їх на «радянський патріотизм» та «пролетарський інтернаціоналізм», які були необхідні для повної ліквідації національної культури [5, с. 126].

Разом з тим, у шкільних програмах до другої половини 60-х років не спостерігалось достатньо продуманого відбору змісту викладання історії України. Чергові зміни у змісті даного предмету були пов'язані із постановою Центрального комітету КПРС і Ради Міністрів СРСР від 14 травня 1965 року «Про зміни порядку викладання історії в школі». Цим документом було визначено, що у загальноосвітніх школах елементарний курс історії СРСР в VII–VIII класах і систематичний курс історії в IX–XI класах замінено на історію СРСР, яка вивчалася один раз, послідовно з VII по X клас [2, с. 218].

На забезпечення цієї постанови міністерство освіти УРСР розробило і надіслало на місця план переходу на нові навчальні програми з історії УРСР [12, арк. 57]. Цей план повинен був почати впроваджуватися в 1966/1967 навчальному році. Закінчити ж виконання плану необхідно було до початку 1971/1972 навчального року. До роботи по створенню нових програм були залучені вчені, наукові співробітники, методисти і досвідчені вчителі з історії.

Зміни у програмах щодо викладання історії в школі детально обговорювалися на педагогічних шкільних нарадах. Вчителі отримували необхідну інформацію щодо запровадження змін стосовно лінійності у викладанні предмету. Такі нововведення вимагали від вчителів особливої підготовки в методиці викладання історії та ґрунтовних знань з предмету [1, арк. 116].

Таким чином, була ліквідована концентрична система і відбувся перехід до лінійної системи викладання. Матеріал був представлений переважно з точки зору марксистсько-ленінського трактування історії та єдності українського і російського народів [7, с. 8].

Зміст програми з історії України спрямовувався на підвищення ідейно-теоретичного рівня викладання історії, посиленню виховання учнів в дусі радянського патріотизму. Лінійна побудова шкільного курсу дозволяла давати більш повну характеристику основних етапів поступового розвитку людського суспільства [11, с. 56].

Протягом 1967 року необхідно було завершити роботу по розробці нових програм з історії УРСР. Під час розробки нових навчальних планів і

програма привести зміст шкільної історичної освіти у відповідність з **вимогами** розвитку науки, техніки, культури; забезпечити наступність у **вивченні** історії України, більш раціональний розподіл навчальних **матеріалів** по роках, початок систематичного викладання історії з четвертого року навчання, а також забезпечення подолання переважання учнів шляхом вивільнення навчальних програм від зайвої деталізації і другорядного матеріалу [6, с. 4].

В результаті, зміст історії України в програмах другої половини 60–70-х років було розширено. Зокрема, значно повніше розкривалася роль Галицько-Волинського князівства в історії України, проблеми завоювання українських земель Литвою і Польщею, історія західноукраїнських земель в XIX ст. Також з'явилися у програмі і конкретні діячі української історії і культури: О. Довбуш, С. Палій, Г. Сковорода, Л. Кобилиця та ін. Збільшився об'єм історико-культурного матеріалу, і при цьому питання української культури вже розглядалися як самостійні історичні явища, а не тільки в плані взаємовпливу культур братських слов'янських народів [5, с. 136–137]. Крім того, в програму були введені нові розділи історії України. Як окремі теми розглядалися питання культури України в XIV–XV ст., XVII ст., посилення національно-релігійного гніту, суспільний устрій і військове мистецтво Запорізької Січі [7, с. 28].

Велике місце у програмі надавалося вивченню радянського періоду історії Української РСР. Були включені теми «Українська РСР в роки завершення будівництва соціалізму», «УРСР в період розвернутого комуністичного будівництва», хоча зміст даних тем майже повністю повторював відповідні розділи з історії СРСР. В цьому випадку, завдання вчителя полягало в тому, щоб показати, як Українська РСР успішно здійснювала плани для розвитку своєї держави у майбутньому. Таким чином, програма представляла собою розбитий на фрагменти, але вже цілісний курс історії України.

Продовжувала збільшуватися кількість тем, присвячених культурі України. Окрім освітнього значення, зміст історії України мав сприяти вихованню в учнів загальноосвітніх закладів естетичного напрямку на прикладах великих зрушень у сфері культури. З цією метою збільшилася кількість тем з питань культури [7, с. 7]. Наприклад, у шкільних програмах виокремлено теми, які раніше не розглядалися як самостійні: «Розвиток української культури на початку XX ст.» та «Культурна революція в Українській РСР в 1933–1937 рр.».

Всі теми з історії України обов'язково вивчалися після засвоєння учнями відповідного періоду з історії СРСР. Наприклад, «Конституція СРСР» – «Конституція України»; «Культурна революція в СРСР» – «Культурна революція на Україні». Така структура давала можливість з'ясувати історичні процеси в Україні у порівнянні з історичними процесами на території СРСР.

Важливим було і те, що у програмі за X клас передбачалося

проведення підсумкового уроку за темою «Українська РСР за 50 років Радянської влади». Це мало великий позитивний вплив, оскільки дало змогу ще раз повторити навчальний матеріал з історії України.

Позитивні зміни відбувалися також завдяки активній позиції українських учителів. Вони брали участь у обговоренні питань змісту шкільного курсу історії України на сторінках таких педагогічних видань як: «Український історичний журнал», «Преподавание истории в школах», «Советская педагогика», «Радянська школа», «Рідна школа». Завдяки глибокій полеміці методистів і вчителів були з'ясовані недоліки і досягнення у змісті шкільного курсу історії України.

Отже, програми з історії СРСР в кінці 50-х – 70-х роках ХХ ст. були складені на основі партійних постанов, чітко визначали обсяг конкретних знань учнів. Історія України включалася у ці програми з метою ілюстрації та конкретизації навчального матеріалу з вітчизняної історії.

Відповідно до нових програм, вивчення історії України здійснювалося в органічному зв'язку з історією СРСР в VII–VIII класах в кінці 50-х – на початку 60-х рр. ХХ ст. та безпосередньо після вивчення загальної теми з історії СРСР. В цьому курсі історії частково висвітлювалася історія Української РСР та події, що сталися в рідному краї. Але вже після змін, які відбулися в 1965 році, повністю змінилася вся система викладання історії. Якщо до 1965 року в шкільній історичній освіті переважала концентрична структура викладання, то з 1966 року було закладено основу лінійної побудови шкільного історичного курсу.

Було чітко визначено обсяг навчальних годин з історії України у VII–Х класах. На вивчення даного предмету відводилося по 17 годин на кожний курс (всього 68 год.).

Також, в основному курсі історії збільшилася кількість тем, які глибше та детальніше розкривали історію України. Збагачено зміст курсу за рахунок введення у програму краєзнавчих уроків та міжпредметних зв'язків. В програмі посилено увагу до питань культури, соціального та політичного життя – їх кількість значно виросла. Це мало важливе значення для патріотичного і естетичного виховання молоді.

Крім того, у програмі з історії України з'явилися теми, які раніше не вивчалися як самостійні. Це дало змогу вчителю розширити зміст предмету.

Велику роль у розвитку змісту історії України в школі зіграли педагогічні видання, на сторінках яких широко обговорювалися недоліки і досягнення у викладанні та новими програмами.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у тому, що на підставі досліджень змісту історії України у шкільних програмах 80–90-х років ХХ ст. необхідно проаналізувати процес становлення фактичного та теоретичного матеріалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний архів Сумської області. – Ф.Р. 7375. – Оп. 1. – Спр. 62. – 222 арк.
2. Народное образование в СССР: Сборник нормативных актов. – М. : Юридическая литература, 1987. – 336 с.
3. О программах по истории на 1966/67 учебный год // Преподавание истории в школах. – 1966. – № 4. – С. 56–62.
4. Обсяг знань з історії Української РСР в єдиному курсі історії СРСР і УРСР у V–X класах середньої школи // Український історичний журнал. – 1966. – № 2. – С. 120–126.
5. Пометун Е. И. Школьное историческое образование в Украине: пути развития и проблемы / Е. И. Пометун / [под ред. чл.-корр. АПН Украины Г. П. Шевченко]. – Л. : Изд. Восточнoукраинского гос.ун-та, 1995. – 200 с.
6. Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в Українській РСР : зб. мін. освіти УРСР. – К., 1967. – № 1. – 32 с.
7. Програми восьмирічної і середньої школи на 1968/69 навчальний рік. Історія. – К. : Радянська школа, 1968. – 96 с.
8. Програми восьмирічної школи. Історія V–VIII класи. – К. : Радянська школа, 1959. – 52 с.
9. Програми восьмирічної школи. Історія V–VIII класи. – К. : Радянська школа, 1962. – 71 с.
10. Програми для середньої школи на 1975/76 навчальний рік. Історія 4–10 класи. – К. : Радянська школа, 1975. – 119 с.
11. Уховская П. Л. Преподавание по новым учебным программам (опыт школ УССР) / П. Л. Уховская // Преподавание истории в школах. – 1967. – № 6. – С. 56–62.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України Ф.Р. – 166. – Оп. 15. – Спр. 5427. – 117 арк.